

Trollhättebygdens Släktforskare

Tidningen Nr. 5/1995

Torpare

föredrag av docent Kalle Bäck vid Släktforskarförbundets årsstämma 1995 i Stockholm

Referat av Anna-Lisa Berglund

På 1850-talet fanns ca 100.000 torp med en miljon invånare. Totala folkmängden i Sverige var då 3,5 miljoner. Torparna var Sveriges näst största befolkningsgrupp. Var sjunde person bodde på ett torp.

Vad är då ett torp? Innebörden ändras hela tiden.

- Under 1500-talet var det ett nybygge på byns allmänning. Småningom blev det skattlagt till gård och satt i mantal. Jmfr alla namn med slutändelsen -torp!
- På 1600-talet byggdes torpen på enskild jord, först på säterierna, som hade en stor fördel i att deras torpare inte skrevs ut till soldater. Snart följde prästgårdar och självägande bönder efter
- Under 1800-talet dominerade bondetorpen. Torparen fick bygga på och nyttja en liten del av bondens enskilda mark mot att han betalade i pengar eller dagsverken. Man skilde på dagsverks-, stat- och jordtorp

Torpen kunde upplåtas på obestämd tid, bestämd tid, livstid eller evärdelig tid, vilket egentligen inte var lagligt.

Bördetorp uppstod vid arvsskifte, där den äldste sonen, som skulle överta gården, inte kunde lösa ut sina syskon med pengar utan fick ge dem torp istället, då på evärdelig tid.

Undantagstorp var ett slags pension, ett litet torp att nyttja på livstid.

Förpantningstorp innebar besittningsrätt mot en förpantningssumma vid tillträdet och färre dagsverken. De innehades på 30 - 49 år. Vid inlösen skulle förpantningssumman + ränta och ev förbättringar på torpet återbetalas av bonden. Det var ett slags förtäckt köp eftersom marken inte fick avsöndras.

Soldattorp uppläts till knektar, båtsmän och ryttare av den rote de företrädde.

Kronotorp förekom speciellt i Norrland för att motverka emigrationen.

Skillnaden mellan torp och gård var att gården alltid var satt i mantal. Gränsen mellan torp och backstuga var mera flytande. I regel räknades ½ tunnland jord eller mer som torp, under ½ tunnland som backstuga. Alla backstugor var visst inte nergrävda helt eller delvis i jorden. Jmfr i stället begreppet stå på bar backe, d v s lös arbetskraft/ utan bärgning.

Att spridningen på torpen var så stor under 1700-talet och början av 1800-talet beror på att de löste arbetskraftsproblemen så smidigt. Bonden eller säteriägaren behövde inte anställa arbetskraften året om men hade ändå tillgång till den under de brådaste tiderna, och torparna

kunde bilda egna hushåll och slippa husbondeväldet.

Bönderna var den största befolkningsgruppen, men är mycket styvmoderligt behandlade i litteraturen, och torparna nämns ännu mindre. Det är upprörande det finns bara EN doktorsavhandling och TVÅ statliga utredningar i ämnet! Däremot skall hembygdsföreningarna ha en stor eloge för sina torpinventeringar!

Torpen var allra flest under 1850- och 1860-talen. Varför minskade de? Emigrationen och industrialismen håller inte sam enda förklaring, eftersom minskningen började tidigare på flera håll. Det började med bysprängningen vid laga skiftet.

I sin bok "Början till slutet" följer Kalle Bäck 1500 torp. När laga skiftet genomfördes och byarna sprängdes blev avstånden till torpen i utmarkerna mindre och många bönder övertog den uppodlade torparjorden för eget bruk. På 10 år försvann ca 30 % av torpen på detta sätt. Ju större byarna var, desto fler bönder flyttade ut och desto fler torp försvann. Först därefter kommer emigrationen och industrin. Torpare blev ofta backstugusittare. De var fortfarande viktig och behövlig arbetskraft. Bönder med socialt ansvar lät ibland torparen flytta med när gården flyttades.

Torpen under 1800-talet varierar i storlek från ½ tunnland till 63 tunnland, d v s 30 ha. De största torpen hade egna, ibland gemensamma, pigor och drängar, som ofta gjorde torpets dagsverken, s k hjonedagsverken. Normal storlek i Syd- och Mellansverige var 3-4 tunnland åker, 10-12 tunnland äng och betesmark på gårdens eller byns gemensamma mark. Torpen födde i regel 2 kor, 2 ungdjur, 7-8 får, några getter, 1 gris och några höns. Dragare fanns sällan utan lånades mot extra dagsverken

En familj kunde knappast överleva utan bisysslor, som gav inkomster. Torparna blev något av tusenkonstnärer, som lagade skor, utförde diverse reparationer, arbetade i näver etc. Man kunde också ta på sig extra dagsverken och kvinnodagsverken i slakt- och byktider. Vanligen skulle torparen utföra 3 dagsverken/vecka, ofta 4/vecka under sommaren och 2/vecka under vintern. Hans hustru ålåg 25 kvinnodagsverken att uttas vid behov. Dessutom föreskrev torparkontrakten ofta vissa leveranser av lingon och blåbär, visst spinningsarbete och gärdsling av markerna. Torpen var skattefria. Skatten betalades av bonden och togs ut via dagsverkerna.

Torpen var alltid enkelstugor med farstu, kammare och stuga, som var ett slags allrum och användes som kök, vardagsrum, badrum, sovrum, allt i ett. Dessutom fanns i regel fähus, loge, lada, uthus och dass. Husen var omålade. Det var egentligen bara prästgården och hus i städerna som ståtade med rödfärg. Trädgårdsland förekom inte. Däremot fanns ofta en liten kålgård för rovor och potatis och en kryddgård. Frukträd förekom inte förrän runt skiftet 1700-/1800-tal. Från 1830 utdelades kungliga medaljer till förtjänta nyodlare av frukt. Inte förrän en bit in på 1800-talet började man plantera prydnadsväxter som blå syren, bondpion, kejsarkrona och malva. Lökväxterna kom ännu senare.

1943 förbjöds torpare och statare med lön in natura i svensk lag. På 90 år försvann alla torpare. Det var ett hårt och slitsamt liv att vara torpare. På 1800-talet, då 9 av 10 arbetade i jordbruket, måste Sverige importera spannmål. Nu är 1 av 10 sysselsatt med jordbruk och kan försörja sin familj på det och ändå exportera spannmålsöverskott. Matförsörjningen går framåt, men glöm inte att det var torparna som odlade upp den magra svenska jorden bit för bit!

Torpinventeringar och utmärkning av gamla torp görs förtjänstfullt av hembygdsföreningarna och släktforskarna uppmärksammar torparna, sina förfäder. Men medan 100-tals slott och herresäten är byggnadsminnesförklarade finns bara ETT torp med! Muséer borde delta mera, t ex genom utställningar av vardagskläder i stället för fina handarbeten, utförda av herrgårdsfröknar. Valfärden började i gårdar och torp - vi skördar frukterna nu.

* * *

